

İslamofobi Üzerine Söyleşi

Mehmet Ali KIRMAN*

Erol ERKAN*

E. Erkan: İslamofobi kavramı, 1980'lerde ortaya çıkmış yeni bir kavram ve haliyle farklı şekillerde tanımlanıyor. Siz bu kavramı nasıl tanımlıyorsunuz ve toplumbilimsel açıdan nasıl değerlendiriyorsunuz?

M. Kirman: İslamofobi iki ayrı kavramdan oluşmaktadır: İslam ve fobi. İslam barış anlamına gelen “silm” kökünden türetilmiş bir kelime olmakla birlikte kavram olarak 610 yılında Hz. Muhammed’e gönderilmiş dinin adıdır. Aslında Hz. Adem’den Hz. Muhammed’e kadar bütün peygamberlere gönderilmiş dinlerin ortak adı olarak da ifade edilebilir. Fobi (phobia) ise köken itibariyle Grekçe bir kelime olup, Yunan mitolojisinde “dehşet tanrısı” olan Phobos’tan geldiği bilinmektedir. Şu halde İslamofobi kelime olarak “İslam korkusu” anlamına gelmektedir. Ancak kavram olarak ise, en genel anlamda, Batı dünyasında görülen İslam ve Müslümanlara karşı duyulan “*irrasyonel*” bir korku ve fobi olarak tanımlanabilir. Burada irrasyonel kelimesinin altını kalın bir çizgiyle çizmek gerekir. Zira korku, normal şartlarda akıl ve mantıkla anlaşılabilen öznel bir içermektedir. Hatta öyle ki bu korku, İslam’dan ve Müslümanlardan korkma, ürkme, çekinme ve hoşlanmama şeklinde iken, zamanla evrilerek somutlaşma sürecine girmiş; irrasyonel bir korkudan, fobiden kaynaklanan çeşitli söylem, tutum ve tavırlar bütününden oluşan bir olguya dönüşmüştür. İslamofobi, artık, bir yazımda da ifade ettiğim gibi, İslam korkusuna dayalı Müslüman karşıtlığını, ayrımcılığını ve düşmanlığını ifade eden bir kavrama dönüşmüştür. Şu halde artık İslamofobinin adının doğru konması gerekmektedir. İslamofobi olgusunu daha doğru tanımlamak için “İslam korkusu” yerine “anti-İslamizm”, yani “İslam karşıtlığı” veya daha açığı “İslam düşmanlığı” demek gerekmektedir. Zira İslamofobik tutum ve davranışlar sergilenmesinin görünür sebebi olarak İslam fundamentalizmi veya radikal İslamcı akımlar gösterilse de, asıl amacının İslam’ın bizzat kendisi olduğu açıktır¹. Bu son ifademizde yanlış anlamaya meydan vermemek adına hemen belirtilmesi gereken bir husus, İslam’ı bir din olarak kabul etmenin ötesinde siyasi bir ideoloji olarak anlayan söz konusu radikal ve fundamentalist hareketleri tecviz ettiğimiz anlamı çıkarılmamalıdır.

* Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

* Yrd. Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Bkz, M. Ali Kirman, “İslamofobinin Korkudan Düşmanlığa”, içinde: *Günümüz İslam Toplulukları ve Problemleri*, Akademi Titez Yayınları, İstanbul 2015, s. 91-112.

Meseleye sosyal bilimler açısından bakıldığında şunlar söylenebilir. Daha ziyade psikolojik olduğu düşünülen İslam ve Müslüman korkusunun arka planında çok daha köklü sosyolojik bir temelinin de olduğu bilinmektedir. Nitekim bu konuda psikolojik ve sosyolojik araştırmalar yapılmıştır ve halen de yapılmaktadır. Ancak İslamofobi yeni ve küresel bir olguyu ve sorunu nitelenmek üzere dünya literatürüne yakın zamanda, son otuz yılda sokulmuş kavram olarak bilirse de buna iki yönden itiraz edilebilir. İlk itiraz, bu olgu veya sorun kendiliğinden mi ortaya çıktı yoksa suni olarak mı üretildi sorusu etrafında odaklanır. İkincisi, bu olgu veya sorun yeni olmayıp kökleri çok daha geriye doğru götürülebilir. Meselenin çoğu zaman ihmal edilen, gözden kaçırılan bu yönünün de sosyal bilimler açısından özellikle ele alınıp araştırılması gerekmektedir.

E. Erkan: İslamofobi gibi bir kavramın üretilmesinde gerek Müslümanlar ve gerekse de Batı dünyası açısından ne gibi faktör ve süreçlerin etkili olduğunu düşünüyorsunuz?

M. Kirman: Az önce ikimizin de vurguladığı gibi, İslamofobi üretilmiştir, bir üretilimdir. Ancak her üretim gibi bunun da bir takım sebeplerinden söz edilebilir. Bir diğer ifadeyle, ötekine yönelik algılamalar, önyargılar, korkular, kaygılar, endişeler ve takıntılar birden ortaya çıkmadığı gibi kuşkusuz sebepsiz de değildir. Dolayısıyla Batı dünyasında görülen İslamofobi öznel bir durum gibi görünmekle birlikte sosyal, siyasal, kültürel, tarihî ve dinî vb. olmak üzere çok çeşitli köklerden beslenmektedir.

Son derece tarafsız bir bilimsel üslupla kaleme aldığım ve dolayısıyla çok geniş kesimden referans gösterilen bir yazımda² da ifade ettiğim gibi, İslamofobi olgusuna yol açan faktörler ve süreçler üzerine düşünüldüğünde bunların iki ana çizgide toplanması mümkündür. Bunlardan ilki Batılılardan kaynaklanan, İslam'ın kendisinden değil de algılanmasından kaynaklanan, yani İslam'dan ve Müslümanlardan bağımsız gelişen 'Batılı', 'dışsal' sebepler. İkincisi ise Müslümanların bizzat kendisinden kaynaklanan 'Doğulu', 'içsel' sebepler. Batılılardan kaynaklanan sebepler arasında İslam-Hristiyanlık karşılaşmaları, Batılıların kolektif hafızası veya bagajı, Batı'da İslam imajı, ırkçılık, yabancı düşmanlığı, ayrımcılık, oryantalizm, medya ve siyaset, Batıda İslam'ın görünürlüğü, Batılı toplumların yaşadığı kimlik sorunu vb. sayılabilir. Müslümanlardan kaynaklanan sebepler arasında ise, Batılıların kendi dışındaki toplumların dil ve kültürlerine olan ilgisine karşı Müslümanların ilgisizliği ve dolayısıyla iletişim ve/veya iletişimsizlik sorunu, uzun zaman Batı toplumlarında yaşamalarına rağmen örgütlenmek ve örgütlü bir toplum olarak kendilerini temsil konusunda gösterilen ilgisizlik ve isteksizlik sorunu zikredilebilir. Anlaşılan İslamofobi konusunda Müslümanlar çok da masum sayılmazlar.

² M. Ali Kirman, "İslamofobinin Kökenleri: Batılı mı Doğulu mu?", İslami Araştırmalar Dergisi, 2010, c. 21, s. 1.

E. Erkan: Beşerî bilimler açısından değerlendirdiğinizde, İslamofobi kavramının kısıtları ve avantajları nelerdir? Kavramın kısıtları ve avantajları düşünüldüğünde siz bu kavramın kullanılmasına taraftar mısınız veya yerine bir kavram tavsiye eder misiniz?

M. Kirman: Daha önce bahsettiğimiz gibi bu kavram artık masumiyetini, masum bir korku durumunu niteleme özelliğini yitirmiştir. İslam korkusu değil artık İslam karşıtlığına, hatta düşmanlığına dönüşmüştür. Altı çizilerek belirtilmesi gerekir ki, İslamofobi usturuplu bir biçimde üretilmiş bir projedir. Artık bilimsel bir kavram veya gerçekmiş gibi düşünmemek gerekir. Bilindiği gibi John Esposito İslami terör konusunda kitabına da isim olarak verdiği *The Islamic Threat: Myth or Reality*, yani *İslam tehdidi bir mit mi yoksa gerçek mi?* sorusunu sorar. Aynı mantıktan hareketle, İslamofobi meselesinin de gerçek olmadığını, bir mit, bir efsane veya suni olarak üretilmiş sanal bir gündem olduğu ifade edilebilir. Burada altı çizilmesi gereken husus, bu meseleyi tartışırken bile çok dikkat edilmesi gerekmektedir. Zira kavramlar doğru ve yerinde kullanılmalıdır. Söz gelimi “İslam korkusu sanal bir gerçekliktir” demek bile meselenin gerçeklik boyutu olduğu yönünde yanlış çağrışımlar yapabilir. Dolayısıyla usturuplu bir biçimde üretilmiş olan bu kavramı Müslümanlar bile kullansa, Batı insanında tarihi kökleri olan olumsuz İslam algısı bir anlamda somutlaşmış olmaktadır. *Bu konuda ne yapılabilir?* sorusu etrafında söylenebilecek bir hususu yeri geldiği için burada da belirtmek yararlı olacaktır. İslam ve Müslümanları şiddet, terör, korku, nefret, öteki gibi kavramlarla birlikte ele alan çalışmalardan çok daha fazlasını üretmek, yazmak, yayınlamak gerekmektedir. Söz gelimi “İslamofilia”, İslam sevgisi veya “İslam ve Biyofilia” yani İslam ve canlı sevgisi başlıklı veya konulu çalışmalar yapılabilir.

E. Erkan: İslam ile fobi kavramının yan yana getirilmesiyle bir şekilde İslam'ın öteki ile çoğulcu bir anlayış çerçevesinde barış ve huzur içinde yaşamayı öngören bir din olduğuna itiraz ediliyor. Diğer açıdan 1,5 milyardan fazla inananı olan bir dinin, günlük hayattaki farklılıkları görmezden gelinerek ve İslam tek bir yorum biçimine indirgenerek özcü bir tanıımı yapılıyor. Tüm bunları bir sosyolog olarak siz nasıl değerlendiriyorsunuz?

M. Kirman: Böyle değerlendirmeler yapılıyor. Doğrudur. Bu tür değerlendirmelerin İslam'ı ve Müslümanları homojen, yani türdeş ele almasına itiraz ediliyor. Dolayısıyla “Müslümanlar arasında korku ve nefret uyandıran tipler olabilir ama bunlar geneli temsil etmez, çünkü çoğunluk öyle değil” demek isteniyor. Ancak aynı mantıkla ıskalanmaması gereken bir husus da Batının homojen olmadığıdır. Bugün Batı neresi, kıta Avrupası mı yoksa Kuzey Amerika mı veya Batılı denilince kimler kastediliyor vb. sorular cevap beklemektedir. Şunu demek istiyorum: Bir özeleştiri yapmalıyız. Eleştirdiğimiz mantık ve üslubu kullanmaktan sakınmalıyız.

İslamofobi üzerine oldukça geniş bir literatürün oluştuğuna işaret edilmişti. Bu literatürün önemli bir kısmı Batılılar diğer bir kısmı ise Müslümanlar tarafından

ortaya konmuştur. Batılıların zihninde İslamofobinin yüzyıllara dayanan bir geçmişi olduğu, bir bilinçaltı sorunu olduğu, yaptıkları çalışmalarda da açık veya kapalı bunun bir şekilde yansıdığı bilinmektedir. Buna mukabil Müslümanlar tarafından yapılmış olan çalışmaların da savunmacı bir yaklaşımla kaleme alındığı görülmektedir. Daha ziyade Batının çok kültürlü bir geçmişi olmadığı, İslam'a karşı önyargılı olduğu, aslında çok köklü bir geçmişi olan bu korkunun 11 Eylül sonrası ısıtılarak suni bir gündem şeklinde tüm dünyaya servis yapıldığı, medyanın da bu bağlamda çok önemli bir rol oynadığı belirtilen bu çalışmalarda Batı dünyasında gözlenen İslamofobinin mahiyeti ve ortaya çıkışı ile ilgili son derece aydınlatıcı bilgilere ve yorumlara yer verilmekle birlikte böyle bir korkunun oluşumundaki sebeplerin tek yanlı ele alındığı ve Müslümanların sorumluluk düzeylerinin çok fazla sorgulanmadığı görülmektedir. Oysa İslamofobi gibi köklü bir geçmişe dayanan ve son derece karmaşık bir olgunun tek taraflı açıklanması oldukça güçtür. Her toplumsal olay ve olgu gibi, İslamofobinin de çok çeşitli sebepleri olabileceği gerçeği göz önüne alındığında tek sebebe bağlı açıklamaların indirgemecilik (reductionism) ile nitelenmesi kaçınılmaz olacaktır. Dolayısıyla söz konusu olgunun anlaşılması açısından hem Batılıların hem de Müslümanların tutum ve davranışları bir arada değerlendirilmelidir.

E. Erkan: Medya araçlarının popüler kültürü yeniden üretmesi bağlamında İslamofobi kavramını nasıl değerlendiriyorsunuz. Özellikle kültür endüstrisi kavramı çerçevesinde değerlendirirsek, medya araçlarının bireylerin kültürel değerlerini şekillendirmedeki rolü hakkında ne düşünüyorsunuz?

M. Kirman: İslamofobi kavramı, yeni olmakla birlikte kısa zamanda Batı aydınları ve medyasının adeta tutkusu olmuş ve Hristiyan Batı dünyasında oldukça geniş bir popülarite kazanmıştır. Bu noktada Avrupa ile Amerika arasında İslamofobi konusunda sadece bir coğrafi farklılık söz konusudur. Bir diğer ifadeyle, son yıllarda sadece kıta Avrupası ve Kuzey Amerika ülkelerinde değil, tüm dünyada yaygınlaşarak küresel bir olgu haline gelen terör ve şiddet olaylarını İslam ve Müslümanlar ile eşitleyen ve her tür hakaret ve tahrik içeren tutum ve davranışlar büyük bir kriz dalgası oluşturmuş gözükmektedir. Medya veya kitle iletişim araçları her toplumsal meselede olduğu gibi bu meselede de çok önemli rol oynamaktadır. Bilindiği gibi küreselleşmenin, daha doğrusu küreselleştirmenin en önemli enstrümanlarından biri kitle iletişim araçlarıdır. Gazete, radyo, sinema, tiyatro gibi kitle iletişim araçları, günümüzde ise özellikle internet ve sosyal medya kültür endüstrisinin en önemli ve hatta vazgeçilmez araçlarıdır.

E. Erkan: Batı dünyasında yapılan araştırmalarda İslamofobi algısında artış yaşandığı görülmektedir. Sorun, algı meselesinin ötesinde zaman zaman şiddet eylemlerine de dönüşebilmektedir. İslamofobi uluslararası ilişki ve siyaseti nasıl etkilemekte ve gelecek açısından ne gibi sonuçları olabileceğini düşünmektesiniz?

M. Kirman: Batı dünyasında bir kimlik krizi yaşanmaktadır. İslamofobi de yaşanan bu kimlik krizi karşısında politika üreticilerin ve karar alma mekanizmasında yer alanların bir projesi olarak değerlendirilebilir. Hristiyanlığın ciddi bir biçimde erime ve yok olma sürecine girdiği, ateizmin taraftarlarının ve sesinin her geçen gün yükseldiği Batı dünyasında İslamofobi bir projedir. Neyin projesidir? Batı toplumlarında insanların Hristiyanlıktan uzaklaşmasının, ateizme yönelmesinin durdurulabilmesi için İslamofobi yegâne çözüm yolu olarak görülmektedir. Bir diğer ifadeyle, bu proje vasıtasıyla Batı insanına, bir anlamda, *“Rahat ve konforlu bir hayat yaşıyorsunuz ama sizi siz yapan dininizden, kültürünüzden, kimliğinizden uzaklaşıyorsunuz, nüfusunuz da hızla azalıyor ve kaçınılmaz bir sona doğru gidiyorsunuz. Oysa Müslümanlar öyle değil, yakın gelecekte onların egemenliği kaçınılmaz. Aklınızı başınıza alın.”* şeklinde mesaj verilmek isteniyor. Bu yönde bir algı operasyonu yapılıyor. Atalarımızın *“bir adama kırk gün deli dersin deli olur”* sözünü önemine binaen hatırlamamız gerekmektedir. Kitle iletişim araçlarında İslam ile korku ve şiddeti, Müslümanlar ile silahı ve teröristi kırk kere bile değil, birkaç kez yan yana göstermek, teşhir etmek yeterli olmaktadır. Böyle bir algı oluşturduktan sonra sosyal, kültürel ve ekonomik alanı, iç siyaseti, uluslararası ilişkileri bu algı çerçevesinde dizayn etmeye yönelik talep canlandırılmaktadır.

E. Erkan: **Öteki ile sağlıklı bir ilişki kurulması açısından gerek bireysel, toplumsal ve gerekse de kurumsal düzeyde, ilişkinin her iki tarafına düşen sorumluluklarımızın neler olduğunu düşünüyorsunuz?**

M. Kirman: İslam'ın ve Müslümanların başta Avrupa olmak üzere tüm dünyadaki varlığı yadsınamaz bir gerçektir. Avrupa'da yaşayan ve önemli bir kısmı Avrupa Birliği vatandaşlığı alan Müslüman kökenli vatandaşların toplam nüfusu birçok Avrupa ülkesinden daha fazladır. İslam artık Avrupa'dadır ve Avrupalıdır. Çok kültürlü bir geçmişi, bir tecrübesi olmayan Avrupa bu gerçeklerle yaşamayı öğrenmek durumundadır. Bir diğer ifadeyle, kültür, din, kimlik, yurttaşlık gibi konularda daha empatik bir yaklaşım içerisinde olma noktasında Batılılara önemli görev ve sorumluluklar düşmektedir. Bununla birlikte Müslümanlara da önemli görev ve sorumluluklar düşmektedir. Zira içinde bulunduğu toplumla iletişim kuramayan, sessiz ve edilgen bir konumda kalan siyasal ve demokratik haklarını kullanarak meşru kanallarla yönetim mekanizmalarına katılmayan toplulukların kaçınılmaz olarak dinî veya etnik kimliklerine yaslanarak şiddet içeren bir dil kullanacağı açıktır. Bugün İslamofobiden en çok rahatsızlık duyan Avrupalı Müslümanların bu gerçeğin farkında olmaları ve gereğini yapmaları gerekmektedir. Aksi takdirde marjinalleşecekleri ve Batılı muhataplarında İslamofobik tutumların oluşmasına veya güçlenmesine istemeyerek de olsa katkı yapacakları söylenebilir. Bu kapsamda Müslümanların bir *“imaj restorasyonu”*na gitmeleri kaçınılmazdır.

İslamofobinin yeni icat edilmiş bir kavram olduğunu ifade etmiştik. Özellikle 11 Eylül 2001 sonrası dönemde İslam'ın şiddet ve terör dini olduğu, Müslümanların da eli silahlı birer terörist olduğu şeklinde bir algı yaratılmıştı ve Müslümanlar

ötekileştirilmişti. Aslında Batı dünyasında İslam'a ve Müslümanlara yönelik algı hiçbir zaman sağlıklı bir şekilde oluşturulmamıştır. Fakat hemen belirtilmesi gereken bir husus vardır ki, o da şudur: 11 Eylül sonrası İslam'ı ve Müslümanları topyekûn ve ölçsüz biçimde ötekileştirirken kısa bir süre sonra bir hususun altının çizilmesi ve dolayısıyla daha sağlıklı bir bakış açısı oluşturulması sürecine girilmişti. Bu sürecin ana çizgisi; İslam'ın tek bir yorumu olmadığı, Müslümanların zannedildiği gibi homojen olmadığı, bu çerçevede özellikle Türk Müslümanlığının gerçek anlamda bir istisna oluşturduğu şeklinde ifade edilebilir. Bu konuda bir yazımda³ da belirttiğim gibi, "*Türk Müslümanlığı*" öne çıkarmak gerekir. Nedir bu Müslümanlık, nasıl bir din anlayışıdır? "*Türk Müslümanlığı*" İslam'ı bir din olarak sade, basit, açık ve duru bir şekilde algılayan ve onu gösterişsiz yaşamaktır. Bu, ayakları Anadolu Türk-İslam medeniyetinde, akli evrensellikte olup bütün insanları kucaklayan bir İslam anlayışıdır. Ötekine hoşgörülü, cami ile havranın ve kilisenin bir arada bulunmasından rahatsız olmayan, gocunmayan, kendinden emin, hoşgörülü bir din anlayışıdır. Bu, İslam'ı başkalarına karşı kin ve düşmanlık aracı yapmayan, "daha az siyasi, daha çok barışçıl" bir din anlayışıdır. Bu, İslam ümmetinin yıkıldığı yerden kalkmasını sağlayacak dinamizmi bünyesinde barındıran bir din anlayışıdır. İslamî terminoloji ile ifade etmek gerekirse, Maturidi ve Hanefi gelenektir. Bu gelenekte Müslüman tipi, İslam'ı din, kültür ve geleneğin bir bileşimi olarak algılayan; ibadet, ayin, tören, kutsal gün ve gecelere büyük önem veren; farklı din mensuplarının değerlerine ve inançlarına saygılı ve seküler bir hayat tarzını model alan; akla ve bilime büyük önem veren; İslam'ın savaşa, cihatla değil, barışçıl bir şekilde anlaşılması ve yayılmasının ve nedeni ne olursa olsun şiddet ve savaşı önlemeye yönelik gösterilen her tür çabayı cihat olarak gören; bu yüzden Kur'an ve Sünnet'e göre İslamî bir devlet kurma taraftarı olan radikal ve fundamentalist gruplara fazla itibar etmeyen kimseler olarak tanımlanır. Günümüzde aslında İslam'a karşı korku ve düşmanlık bir anlamda "*Türk Müslümanlığı*"na karşı yürütülen bir proje olarak değerlendirilebilir. İlginç olan şudur ki, günümüzde bu din anlayışının temellerini sarsacak bazı tehditlerin ve mekanizmaların devreye sokulmuş olduğu ve bu yönde belli bir aşama kaydedildiği yönünde bazı önemli gelişmeler de gözlenmektedir.

E. Erkan: Röportaj teklifimizi kabul ettiğiniz ve zaman ayırarak değerli görüşlerinizi bizimle paylaştığınız için teşekkür ederim.

³ M. Ali Kirman, "Küresel Bir Model Olarak Türkiye ve Türk Müslümanlığının İmkânı", KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1(2), 2003, s. 53-68.